

Marek Jakoubek (Rudná–Pílno, Czechy)

ROMNI, ROM¹ A NAUKA²

1. NAUKA, CYGANIE I NAUKA O CYGANACH

Cyganie, kultura cygańska i społeczeństwo stają się tematem licznych dyskusji. Zajmuje się nimi twórczość ludowa, są specyficznym *toposem* w ramach kultury światowej, podobnie jak i kinematografii. Są specyficznym przedmiotem lokalnej, europejskiej a nawet światowej polityki itp.

Dość specyficzną platformą zainteresowania Cyganami jest *nauka* a konkretniej dyskurs socjonaukowy. Nauki (społeczne) są dyskursem pod różnymi względami nieoczywistym, którego niektóre przesłanki i poglądy są zdecydowanie kontrintuicyjne, czyli sprzeczne z tzw. zdrowym rozsądkiem. Jednym z takich przypadków jest kwestia rozumienia przez naukę *faktów* czyli *rzeczywistości*. Czasy naukowego pozytywizmu, wiary w obiektywną i z góry daną rzeczywistość, którą naukowiec jedynie opisuje, już dawno należą do przeszłości. Wręcz przeciwnie, w świecie nauki obecnie jest już powszechnie przyjmowana teza o *zależności faktów* (to znaczy rzeczywistości) *od teorii*. Nowoczesna nauka wychodzi z założenia, że *fakt naukowy i teoria naukowa (...) nie dają się wzajemnie od siebie kategorycznie oddzielić*³, wobec czego *opis każdego poszczególnego faktu jest uzależniony od jakiejś teorii*⁴. Wiara w *metodę naukową, zaczynającą od obserwacji (...) a dochodzącą do teorii* jest z tego względu „mitem”⁵, bowiem *obserwacja zawsze jest realizowana w świetle teorii*⁶.

¹ Autor zastosował pisownię z małej litery: *romni*, *rom*, zgodną z językiem romskim, aby podkreślić nie etniczność/narodowość, ale pleć przedstawicieli opisywanej grupy – *przyp. red.*

² Tekst rozwija poglądy prezentowane w: M. Jakoubek, *Rom, romni a Morris Opler* [w:] M. Jakoubek, Tomáš Hirt (red.), *Romové: kulturologické etudy*, Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, Plzeň 2004, s. 65–71.

³ T. Kuhn, *Struktura vědeckých revolucí*, Oikúmené, Praha 1997, s. 20.

⁴ P. K. Feyerabend, *Rozprava proti metodě*, Aurora, Praha 2001, s. 43; kurs. w oryginalnym tekście.

⁵ K. R. Popper, *Logika vědeckého zkoumání*, Oikúmené, Praha 1997, s. 304.

⁶ *Ibidem*, s. 41; kurs w oryginalnym tekście.

Wspomniane informacje naukowe mają z jednej strony wymiar ontologiczny, czyli wypowiadają coś o charakterze rzeczywistości, a z drugiej strony wymiar metodologiczny, albowiem mówią nam coś o tym, jak mielibyśmy postępować podczas poznawania rzeczywistości. Z metodologicznego punktu widzenia jest przy tym podstawą refleksja i uznanie wspomnianej ontologii za punkt wyjścia do naszych badań. Pracować w sposób naukowy, postępować zgodnie z metodą naukową znaczy zatem wychodzić z założenia, że *fakty mogą być wybrane i uporządkowane wyłącznie w świetle teorii*⁷, a zatem, aby fakty mogły przemówić, muszą zostać uporządkowane przy pomocy jakiegoś teoretycznego schematu objaśniającego. *Summa summarum*: „badanie naukowe zjawisk i przyporządkowywanie znaczeń tym zjawiskom jest możliwe wyłącznie w stosunku do pewnego zbioru koncepcji teoretycznych”⁸. Postępy nauki polegają wobec tego na odrzucaniu teorii drogą ich stopniowej falsyfikacji.

Poniżej zaprezentujemy pewien zbiór „faktów” dotyczących pozycji kobiety i mężczyzny w tradycyjnej kulturze cygańskiej w ramach pewnego paradygmatu wyjaśniającego. Owe fakty podobnie jak i „ich” baza konceptualna są już dzisiaj – jak się domyślamy – pozbawione jakiegokolwiek oparcia. Same fakty, konfrontowane z sobą, wzajemnie sobie przeczą, a stosowny paradygmat konceptualny został już wcześniej powszechnie i w sposób przekonywujący odrzucony i wykluczony z repertuaru nauk społecznych. Wobec powyższego, spróbujemy czytelnikom zaoferować alternatywny koncept teoretyczny, który całą sytuację wokół pozycji mężczyzny i kobiety w tradycyjnej kulturze cygańskiej przedstawi w odmiennej zgoła perspektywie. To, czy owa perspektywa jest w istocie na tyle odmienna, że jej wprowadzenie postawi przed naszymi oczyma rzeczywiście nowe „fakty”, niech osądzą sami czytelnicy.

2. KOBIETA I MĘŻCZYŻNA (MĄŻ I MAŁŻONKA) W RODZINIE CYGAŃSKIEJ

Pozycja kobiety w rodzinie cygańskiej jest *bardzo niska, podrzędna, a dla kobiety upokarzająca*⁹, niektórzy autorzy mówią o pozycji wręcz *niewolniczej*¹⁰. Kobieta w tradycyjnej kulturze cygańskiej jest uważana za *istotę*

⁷ E. Evan Evans-Pritchard, *The Nuer. A Description of the Model of Livelihood and Political Institutions of a Nilotic People*, Clarendon Press, Oxford 1940, s. 261.

⁸ R. Firth, *Elements of Social Organization*, Watts and Co., London 1961, s. 26.

⁹ E. Davidová, *Romano drom/Cesty Romů 1945–1990*, Vydavatelství Univerzity Palackého, Olomouc 1995, s. 104.

¹⁰ E. Zábranová-Davidová, *Cikánské obyvatelstvo v Orlové, Doubravě a Karviné*

mniej ważną¹¹ niż męczyzna, przy czym *liczni cygańscy mężczyźni* kobietę uważają za *istotę o mniejszej wartości*¹²; wobec mężczyzny zatem kobieta znajduje się *od pradawna na drugim miejscu*¹³, ma *zawsze mniej praw niż mężczyzna*¹⁴, wobec czego jest zobowiązana *do okazywania w stosunku do mężczyzny pokory i szacunku*, do czego jest *wdrażana od najmłodszych lat*¹⁵.

Inna wartość mężczyzny i kobiety w tradycyjnej kulturze cygańskiej przejawia się poza tym również w ocenie płci rodzonych dzieci. I w tym przypadku preferowane i pozytywniej oceniane jest przyjście na świat potomka męskiego. W niektórych przypadkach *urodzenie dziewczynki bywa przyczyną grubiańskiego traktowania żony przez męża*¹⁶. Z. Jamnická-Šmerglóvá konstatuje wręcz, że *urodzenie dziewczynki bywa (...) przez niektórych Cyganów rozumiane jako przejaw „niełaski bożej”*¹⁷, dlatego *matka cygańska po urodzeniu dziewczynki przeprasza swego męża*¹⁸.

Mężczyzna w opisywanej kulturze jest zatem „czymś więcej” niż kobieta, wobec czego kiedy *małżonkowie cygańscy idą razem po mieście lub przez wieś, kobieta idzie zazwyczaj kilka kroków za mężem, obciążona zakupami i małymi dziećmi, podczas kiedy mąż kroczy przed nią, demonstrując w ten sposób swą „wyższą” pozycję i swój stosunek do kobiety*¹⁹.

W tradycyjnej kulturze cygańskiej niewiasta jest uważana za istotę *przeznaczoną tylko dla jej męża*²⁰, nadającą się wyłącznie do tego, aby *kochała, rodziła i wychowywała dzieci, zdobywała potrawę i zajmowała się*

(k problematice migrace cikánů ze Slovenska do průmyslových oblastí českých zemí po druhé světové válce, „Radostná země”, 1958, R. VII, nr 1, s. 5.

¹¹ P. Kaplan, *Romové a zaměstnanost neboli zaměstnanost Romů v České republice* [w:] *Romové v České republice 1945–1998*, Socioklub, Praha 1999, s. 355; zob. też: Davidová, *Romano drom*, *ibidem*, s. 104.

¹² E. Davidová, *Bez kolíb a šiatrov*, Východoslovenské vydavateľstvo, Košice 1965, s. 159.

¹³ P. Stojka, *Postavenie ženy v spoločenstve valašských Rómov*, „Romano džaniben”, 1966, t. III, nr 1–2, s. 107.

¹⁴ E. Žlnayová (i in.), *Postavenie ženy-matky a muža-otca v rómskej rodine*, „Romano džaniben”, 1966, t. III, nr 1–2, s. 29.

¹⁵ I. Lázníčková, *Tradiční rodinné vztahy, obřady a obyčeje* [w:] *Romové – O Roma*, Moravské zemské muzeum/SVAN – Muzeum romské kultury, Brno 1999, s. 53.

¹⁶ Davidová, *Bez kolíb a šiatrov*, *ibidem*.

¹⁷ J. Macháčová mluví o *nepržni bohů* (‘nieprzyjaznym bogu’), por. Jana Macháčová, *K výzkumu rómskeho etnika*, „Slezský sborník”, 1993, t. 91, nr 3, s. 176.

¹⁸ Zdeňka Jamnická-Šmerglóvá, *Dějiny našich Cikánů*, Orbis, Praha 1955, s. 100.

¹⁹ Davidová, *Romano drom...*, s. 104; podobnie twierdzi Josef Nováček: *Pozycja kobiety jest widoczna (między innymi), na przykładzie porządku w jakim chodzą na ogół cygańskie rodziny. Przodem kroczy mężczyzna a kilka kroków za nim kobieta, zazwyczaj niosąca dziecko*, zob. Josef Nováček, *Cikáni včera, dnes a zítra*, Socialistická akademie, Praha 1968, s. 92, przyp. 77.

²⁰ Davidová, *Bez kolíb...*, s. 80.

*domem*²¹. Jej status i „cena” nie dotyczy jej samej, ale szacowana jest „poprzez” dzieci, które urodzi „swemu mężowi”. W przypadku kiedy kobieta nie może mieć dzieci, jej pozycja diametralnie się pogarsza. Jej rodzina jest wystawiona *na pośmiewisko drugim*²², przy czym jej własną pozycję dobrze opisuje romskie przysłowie: *drzewo które nie rodzi, nadaje się tylko na opa*²³. Mówi się też, że *kobieta, która nie może mieć dzieci jest jak niewydarzony chłop*²⁴.

Równości nie ma również między samymi kobietami. Także wśród nich znajdujemy wyraźną hierarchię. Wyraźnie asymetryczny jest na przykład stosunek teściowej i synowej, której obowiązkiem jest *skromność i podporządkowanie się* (teściowej)²⁵, przy czym M. Hübschmannová mówi wręcz o podporządkowaniu „absolutnym”²⁶. *Od bori* (‘synowej’) *oczekuje się posłuszeństwa absolutnego bez jakiegokolwiek sprzeciwu*, pomimo tego, że *teściowa zazwyczaj nie zachowuje się wobec niej dobrze, nie szanuje jej, bije ją, wymyśla jej i kontroluje na każdym kroku*²⁷.

Pozycja kobiety ulega zmianie wraz z upływem czasu, tj. wiekiem i liczbą dzieci (oczywiście nie jest w zwyczaju, aby kobieta decydowała o ilości dzieci)²⁸. Ale *jedno dziecko, to jest nic, jakby nic nie było*²⁹, a nawet, i *kiedy kobieta ma tylko dwoje dzieci, albo troje, to stale jeszcze nie jest porządną matką*, ponieważ *dobrą matką jest ta, która ma dużo dzieci*. Obowiązuje zasada, że *im więcej dzieci, tym więcej szacunku*³⁰. Pozycja społeczna kobiety w podeszłym wieku równa się niemalże z pozycją mężczyzn; kobiety stają się *phure daja*³¹ (dosłownie ‘stare matki, babcie, staruszki’, choć „trafniejszy

²¹ Davidová, *Romano drom...*, s. 104.

²² E. Davidová, *K přeměně romské etnické skupiny a rodiny po přesídlení z koncentrovaného osídlení na Slovensku do disperzního v českých zemích (na příkladě jihočeského pohraničí)* [w:] *Teoreticko-metodologické východiská výskumu cigánskej rodiny a cigánskych obyvateľov. Príspevky zo seminára v Košiciach 17–18 februára 1988*, Košice 1989, s. 117.

²³ E. Lacková, *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou*, Triáda, Praha 1997, s. 60.

²⁴ Cyt. za: M. Hübschmannová, *Několik poznámek k hodnotám Romů* [w:] *Romové v České republice 1945–1998*, Socioklub, Praha 1999, s. 45.

²⁵ I. Fonsecová, *Pohřbi mě vestoje*, Slovart, Brno 1998, s. 35; *kurs. aut.*

²⁶ M. Hübschmannová, *Postavení a role některých členů tradiční romské rodiny*, „Romano džaniben”, 1996, t. III, nr 1–2, s. 26.

²⁷ M. Hájková, *Rodina a zvyky slovenských Romů usazených v české republice* [w:] Tatiana Šišková (red.), *Menšiny a migranti v České republice*, Portál, Praha 2001, s. 141.

²⁸ O. Matoušek, *Rodina jako instituce a jako vztahová síť*, Sociologické nakladatelství (SLON), Praha 2003, rozzd. VIII. 1., *Romská rodina*, s. 142.

²⁹ J. Marušiaková, *Rodinný život Valašských Cigánov na Slovensku a jeho vývinové tendencie*, „Slovenský národopis”, 1986, t. 34, nr 4, s. 613.

³⁰ R. Dzurko, cyt za: E. Žlnayová (i in.), *ibidem*, s. 40.

³¹ Spotykamy się także z wyrażeniem *drap daj*, zob. np.: I. Lázníčková, *op.cit.*, s. 53; E. Davidová, *Romano drom...*, s. 101, 104, lub nawet *braterkyňa*, zob. E. Davidová, *ibidem*, s. 101.

jest przekład słowem ‘wiedźma’³²), które z uwagi na swe doświadczenia i wiedzę są powszechnie szanowane³³.

Jednym z możliwych wyjaśnień legitymizacji niższego statusu kobiety w kulturze cygańskiej jest fakt, że kobieta (zwłaszcza aktywna seksualnie) jest uważana, z natury rzeczy, za *rytualnie nieczystą*, a z *powszechną akceptacją statusu* »nieczysteje« *kobiety nie mogą nic zrobić*³⁴; jest im przyporządkowany od urodzenia bez względu na indywidualne zdolności czy wykonywaną pracę. Ich sytuacja ulega poprawie dopiero z nadejściem klimakterium, z *chwilą kiedy pod względem fizycznym przypominają będą bardziej męczyzn*, *wyswobodzą się z jarzma podrzędności swej płci*³⁵. Obowiązuje zatem zasada, że *dopiero po pokwitaniu kobieta osiąga równorzędny status społeczny* [z mężczyzną – przyp. aut.]³⁶.

* * *

Pozycja mężczyzny w tradycyjnej kulturze cygańskiej jest odmienna. *Dawniej mężczyzna był w rodzinie jak bóg. Co rzekł, to obowiązywało*³⁷. *Tradycyjna rodzina cygańska jest patriarchalna, mężczyzna w hierarchii rodzinnej stoi wyżej niż kobieta*³⁸, jego pozycja w rodzinie jest *dominująca*³⁹. Mąż w tej kulturze był po prostu *panem żony, panem rodziny, a wszyscy musieli mu być posłuszni*⁴⁰, ponieważ *mężczyzna jest mężczyzną, a kobieta jest tylko kobietą*⁴¹.

Nierówność statusu mężczyzny i kobiety w tradycyjnej kulturze cygańskiej jest dobrze rozpoznawalna na przykład w odmiennym traktowaniu męskiej i kobiecej niewierności. Niewierność mężczyzny była tolerowana, podczas kiedy niewierność kobiety była surowo karana i mogła być powodem natychmiastowego zerwania związku małżeńskiego. Typowa wypowiedź nosiciela tradycyjnej kultury cygańskiej: *Ja mogę mieć dziwek i pięć-*

³² J. Horváthová, *Kapitoly z dějin Romů* [w:] J. Buryánek (red.), *Interkulturní vzdělávání. Příručka nejen pro středoškolské pedagogy. Projekt Varianty, Člověk v tísní – společnost při ČT*, Praha 2002 (suplement), s. 24.

³³ E. Horváthová, *Cigáni na Slovensku*, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava 1964, s. 330.

³⁴ Hübschmannová, *Několik poznámek...*, s. 50.

³⁵ Fonsecaová, *op. cit.*, s. 66.

³⁶ M. Hübschmannová, *Co napovídá o romské rodině tradiční seznamovací ceremoniál*, „Romano džaniben”, 1996, t. III, nr 1–2, s. 22.

³⁷ Hübschmannová, *Několik poznámek...* s. 60.

³⁸ Hájková, *op. cit.*, s. 137.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ Davidová, *Romano drom...*, s. 104.

⁴¹ Žlnayová (i in.), *op. cit.*, s. 34.

*dziesiąt, ale żona kochanka ani jednego. Gdyby tylko coś takiego się do mnie doniosło, natychmiast bym ją wygnał*⁴². Tu o żadnej równości nie może być mowy. Stosunek mężczyzny do kobiet bywa często wyraźnie poniżający, na przykład informator M. Hübschmannovej opowiada o tym, jak jego ojciec (...) *przyprowadził do domu kobietę, spał z nią w jednym łóżku, a matka z nami, z dziećmi, w drugim. Trzy tygodnie była u nas ta „kurwa” a matka nie miała prawa nawet pisać*⁴³.

3. KOBIETA I MĘŻCZYŻNA TYM RAZEM OGÓLNIIE

W poprzednim rozdziale zajmowaliśmy się pozycją mężczyzny i kobiety jako partnerów w związku małżeńskim, a stosunek ów jest bardzo nierówny, mężczyzna wobec swej partnerki zajmuje pozycję jednoznacznie nadrzędną. Pomimo tego, że może się wydawać, że taka pozycja jest dla mężczyzny w tradycyjnej kulturze cygańskiej typowa, uniwersalna i że podobną rolę odgrywa mężczyzna również poza związkiem małżeńskim – mamy tu do czynienia tylko z *połową* prawdy o pozycji mężczyzny i kobiety w tej kulturze.

Nawet w samych pracach badaczy, zajmujących się problematyką Cyganów i ich kultury w odniesieniu do danego tematu, znajdujemy przeciwstawne sądy. Z jednej strony twierdzą oni, że grupy/rodziny cygańskie są *patriarchalne*⁴⁴, czyli, że są *organizowane w patriarchalnych rodach*⁴⁵, albo, że wykazują niektóre *resztki stosunków z wielkich patriarchalnych rodzin*⁴⁶; z drugiej zaś, piszą, w wielu z nich możemy się spotkać z *mniej lub bardziej wyraźnymi pozostałościami systemu matriarchalnego*⁴⁷ lub z *reliktami macierzyńsko-rodowej organizacji*⁴⁸. W grupach cygańskich spotykamy się bowiem z *wyraźną pozycją matki*. Matka jest przez swoich synów szanowa-

⁴² Anonimowy Rom, cyt. za: *ibidem*, s. 105.

⁴³ Cyt. za: Hübschmannová, *Několik poznámek...*, s. 61.

⁴⁴ E. Davidová, *Romská rodina – k jejím změnám v poválečném a současném období*, „Bulletin Muzea romské kultury 1995”, s. 19, *kurs. aut.*; Jana Macháčová, *Historické aspekty sociální pozice romského etnika v České republice po roce 1945 (přehled poznatků)*, „Slezský sborník”, 1994, t. 92, nr 3–4, s. 228; Matoušek, *op. cit.*, s. 142.

⁴⁵ Horváthová, *op. cit.*, s. 27.

⁴⁶ Davidová, *Romano Drom...*, s. 110.

⁴⁷ *Ibidem*, s. 27, *kurs. aut.*; Že w danej dziedzinie panuje poważna niejednoznaczność świadczyć może fakt, że np. Eva Davidová, pisząc o panującym w romskiej rodzinie matriarchacie, jednocześnie w wyżej przytoczonym cytacie twierdzi, że romskie rodziny są patriarchalne, zob. Davidová, *K přeměně...*, s. 113; a także: Eadem, *Romové v Českém Krumlově (vnější a vnitřní vlivy v jejich poválečném vývoji)*, „Demografie”, 1998, R. 40, nr 3, s. 190.

⁴⁸ J. Marušiaková, *op. cit.*, s. 615.

na a nieposłuszeństwo wobec niej jest nieakceptowane. *Matka jest wzorem. Jest obdarzona mądrością i dlatego trzeba jej słuchać. Śpiewa się: Marel o Del marel / kas korkoro kamel, / a man imar mard'a, / bo na šund'om mra dra* [‘Karze Pan Bóg, karze / kogo sam zechce, / a mnie już ukarał, / ponieważ nie posłuchałem matki’]⁴⁹.

Mąż w hierarchii rodzinnej stoi wyżej niż żona, a jego pozycja w rodzinie jest dominująca, czego przejawem jest również zasada, że żadna kobieta nie usiądzie, dopóki nie zasiądą wszyscy mężczyźni⁵⁰. Reguła ta jednak obowiązuje do momentu, w którym do towarzystwa dołączy na przykład matka pana domu. Wówczas pan domu ustępuje jej swoje miejsce (ponieważ porządek zasiadania przy stole jest analogiczny do hierarchii osób, jest rzeczą oczywistą, kto wobec kogo zajmuje jaką pozycję).

* * *

„Wytłumaczenie” powyższych faktów, zaprezentowanych przez niektórych badaczy, polegało na zastosowaniu *ewolucjonistycznego paradygmatu wyjaśniającego*, którego nieodłączną częścią jest również koncepcja ‘reliktów’ (*survivals*), powiadająca, że w nowszych stadiach rozwojowych pozostają, nie będąc w swej istocie funkcjonalnymi, relikty starszych etapów ewolucyjnych. Według tych badaczy możemy w *postawie matki* (...) *dostrzegać pozostałości wcześniejszego* [matriarchalnego – przyp. aut.] *okresu*⁵¹. Mamy tu do czynienia z przeżytkami *matriarchalnej organizacji rodowej*⁵². Wyraźna pozycja matki w tradycyjnej kulturze cygańskiej reprezentuje zatem *starszy stopień rozwojowy*⁵³ socjokulturowych dziejów ludzkości, które zmierzają od stopnia matriarchalnego ku – trwającemu do dnia dzisiejszego – stopniowi patriarchalnemu. Jest to element niezgodny ze współczesnym stadium kulturowego rozwoju, pozbawiony w jego ramach uzasadnienia funkcyjnego, jest „żywą skamieniałością” przypominającą dawne czasy, której nieuniknionym losem jest zanik, ściślej – zastąpienie elementem nowym (dominującą pozycją mężczyzny), odpowiadającym stosownemu stadium rozwoju (patriarchat).

⁴⁹ M. Hübschmannová, *Slovesnost a literatura v romské kultuře* [w:] *Černobilý život*, Gallery, Praha 2000, s. 134–135.

⁵⁰ B. Podlaha, *Hrst poznámek ke strukturaci romské osady*, praca dyplomowa na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Karola w Pradze, Praha 2001, s. 45 (nieopublikowana).

⁵¹ J. Marušiaková, *op. cit.*, s. 617.

⁵² *Ibidem*, s. 610.

⁵³ *Ibidem*, s. 614.

Podane wyjaśnienie jest, naszym zdaniem, koncepcyjnie mylne i niemożliwe do zaakceptowania, bowiem jego teoretyczna podstawa wyjaśniająca, ewolucjonizm, został (już dawno) odrzucony i to zarówno w świetle ogólnoeπισtemologicznym (żadne reguły rozwoju społeczeństwa w następujących po sobie etapach ewolucyjnych nie istnieją, ani istnieć nie mogą⁵⁴), jak i historycznym (matriarchalne uporządkowanie społeczeństwa nigdy nigdzie nie istniało⁵⁵). Wyjaśnienia koncepcji rozwoju z poprzednich etapów, przy pomocy teorii reliktyw, nie można zaakceptować. Jakakolwiek koncepcyjnie możliwa do zaakceptowania metoda musi szukać wyjaśnienia w *obecnej* sytuacji. Musi opierać się na założeniu, że (na przykład) wyraźna pozycja matki (w poza tym wyraźnie patriarchalnym społeczeństwie), ma dla społeczeństwa *aktualne* znaczenie.

4. CYGAŃSKA KOBIETA, CYGAŃSKI MĘŻCZYŻNA A MORRIS OPLER

Wspomniane, przeczące sobie fakty, można, naszym zdaniem, również wyjaśnić bez potrzeby odwoływania się do (błędnej i odrzuconej) teorii ewolucyjnej, mianowicie na przykład przy pomocy koncepcji tematów i antytematów kulturowych Morrisa Oplera. Opler poddaje krytyce standardową wersję konfiguracyjizmu (na przykład w pojęciu Ruth Benedict⁵⁶ czy Alfreda L. Kroebera⁵⁷), według których w każdej kulturze panuje (jeden) określony wzór dominujący, integrujący całą kulturę i kierujący ją. Wychodzi przy tym z założenia, że w kulturze nie istnieje wyłącznie *jedna* przeważająca zasada organizacji, która określałaby jej ogólny charakter oraz cały szereg wzajemnie powiązanych norm i elementów regulujących – *tematów kulturowych*, kontrolujących i kierujących postępowaniem członków danego społeczeństwa. Aby nie doszło do jednostronnego wypaczenia systemu kulturowego, spowodowanego przewagą określonego tematu, niektóre tematy są zrównoważone przy pomocy ich antytematów, działających wobec tematów jako czynniki ograniczające, kiedy właśnie *współdziałanie tematu i antytematu staje się kluczem do zachowania równowagi kultury, a wewnętrzne uporządkowanie kultury jest określane przez ich wzajemny stosunek i rów-*

⁵⁴ Zob. np. K. R. Popper, *The Poverty of Historicism*, Routledge and Kegan Paul, London 1957.

⁵⁵ Zob. np. M. Zimbalist Rosaldo, L. Lamphere, *Introduction* [w:] M. Z. Rosaldo, L. Lamphere (red.), *Woman, Culture, and Society*, Stanford University Press, Stanford 1974, s. 1–15.

⁵⁶ Zob. np. R. Benedictová, *Kulturní vzorce*, Praha 1999.

⁵⁷ A. L. Kroeber, *Anthropology. Culture Patterns and Processes*, Knopf, New York 1963.

*nowage*⁵⁸. Podany schemat wyjaśniający można wykorzystać przy interpretowaniu wspomnianych faktów dotyczących pozycji mężczyzny i kobiety w tradycyjnej kulturze cygańskiej. Temat kulturowej *dominacji męskiej* jest tu zrównoważony przez antytemat *wyraźnej pozycji matki* (ewentualnie także przez instytucję *phuri daj*), które nie pozwalają na to, aby temat dominacji męskiej stał się zbyt silnym i zagroził równowadze i integracji danej kultury. Pozycję matki zatem osłabia wpływ męskiej nadrzędności i zapewnia, aby w tradycyjnej kulturze cygańskiej nie zyskała przewagi jako element uprzywilejowany. Ich połączenie i „harmonia” zachowuje w ten sposób kompletność systemu kulturowego tradycyjnej kultury cygańskiej, przyczyniając się do zachowania dynamicznej równowagi.

Zaprezentowana interpretacja wyjaśnia zatem także to, dlaczego w literaturze traktującej o tematyce pozycji kobiety i mężczyzny w tradycyjnej kulturze cygańskiej, spotykamy się z rozbieżnymi czy przeciwstawnymi twierdzeniami oraz objaśnia, że nie chodzi o pomyłki, lecz o prawdziwe występujące fenomeny, zyskujące sens *dopiero we wzajemnym powiązaniu* i po zastosowaniu poprawnego klucza interpretacyjnego.

Zaprezentowany szkic jest tylko małą próbką *możliwej* analizy i nie pretenduje do roli wyniku już zamkniętej pracy badawczej. Mamy tu do czynienia wyłącznie z *hipotezą*, przeznaczoną do poddania testom, falsyfikacji lub weryfikacji.

Thum. Andrzej Magala

⁵⁸ M. Opler, *Themes as Dynamic Forces in Culture*, „American Journal of Sociology”, 1945, nr 51, s. 198.

LITERATURA:

- BENEDICTOVÁ R., *Kulturní vzorce*, Argo, Praha 1999.
- DAVIDOVÁ E., *Bez kolíb a šiatrov*, Východoslovenské vydavateľstvo, Košice 1965.
- DAVIDOVÁ E., *K přeměně romské etnické skupiny a rodiny po přesídlení z koncentrovaného osídlení na Slovensku do disperzního v českých zemích (na příkladě jihočeského pohraničí)* [W:] *Teoreticko-metodologické východiská výskumu cigánskej rodiny a cigánskych obyvateľov. Príspevky zo seminára v Košiciach 17–18 februára 1988*, Košice 1989, s. 103–120.
- DAVIDOVÁ E., *Romové v Českém Krumlově (vnější a vnitřní vlivy v jejich poválečném vývoji)*, „Demografie” 1998, R. 40, nr 3, s. 186–191.
- DAVIDOVÁ E., *Romská rodina – k jejím změnám v poválečném a současném období*, „Bulletin Muzea romské kultury”, 1995, s. 18–25.
- DAVIDOVÁ E., *Romano drom/Cesty Romů*, Vydavatelství Univerzity Palackého, Olomouc 1995.
- EVANS-PRITCHARD E. E., *The Nuer. A Description of the Model of Livelihood and Political Institutions of a Nilotic People*, Clarendon Press Oxford 1940.
- FEYERABEND P. K., *Rozprava proti metodě*, Aurora, Praha 2001.
- FIRTH R., *Elements of Social Organization*, Watts and Co., London 1961.
- FONSECOVÁ I., *Pohřbi mě vestoje*, Slovart, Brno 1998.
- HÁJKOVÁ M., *Rodina a zvyky slovenských Romů usazených v české republice* [w:] T. ŠIŠKOVÁ (red.), *Menšiny a migranti v České republice*, Portál, Praha 2001, s. 127–144.
- HORVÁTHOVÁ E., *Cigáni na Slovensku*, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava 1964.
- HORVÁTHOVÁ J., *Kapitoly z dějin Romů* [w:] J. BURYÁNEK (red.), *Interkulturní vzdělávání. Příručka nejen pro středoškolské pedagogy. Projekt Varianty*, Člověk v tísni – společnost při ČT, Praha 2002 (suplement).
- HÜBSCHMANNOVÁ M., *Postavení a role některých členů tradiční romské rodiny*, „Romano džaniben”, 1996, t. 3, nr 1–2, s. 25–28.
- HÜBSCHMANNOVÁ M., *Co napovídá o romské rodině tradiční seznamovací ceremoniál*, „Romano džaniben”, 1996, t. 3, nr 1–2, s. 19–14.
- HÜBSCHMANNOVÁ M., *Slovesnost a literatura v romské kultuře* [w:] *Černobílý život*, Gallery, Praha 2000, s. 123–146.
- HÜBSCHMANNOVÁ M., *Několik poznámek k hodnotám Romů* [w:] *Romové v České republice 1945–1998*, Socioklub, Praha 1999, s. 16–66.
- JAKOUBEK M., *Rom, romňi a Morris Opler* [w:] M. JAKOUBEK, T. HIRT, (red.), *Romové: kulturologické etudy*, Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, Plzeň 2004, s. 65–71.
- JAMNICKÁ-ŠMERGLOVÁ Z., *Dějiny našich Cikánů*, Orbis, Praha 1955.

- KAPLAN P., *Romové a zaměstnanost neboli zaměstnanost Romů v České republice* [w:] *Romové v České republice 1945–1998*, Socioklub, Praha 1999, s. 352–377.
- KROEBER A. L., *Anthropology. Culture Patterns and Processes*, Knopf, New York 1963.
- KUHN T., *Struktura vědeckých revolucí*, Oikúmené, Praha 1997.
- LACKOVÁ E., *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou*, Triáda, Praha 1997.
- LÁZNIČKOVÁ I., *Tradiční rodinné vztahy, obřady a obyčeje* [w:] *Romové – O Roma*, Moravské zemské muzeum/SVAN, Muzeum romské kultury, Brno 1999, s. 53–57.
- MACHAČOVÁ J., *K výzkumu rómskeho etnika*, „Slezský sborník”, 1993, t. 91, nr 3, s. 172–177.
- MACHAČOVÁ J., *Historické aspekty sociální pozice romského etnika v České republice po roce 1945 (přehled poznatků)*, „Slezský sborník” 1994, t. 92, nr 3–4, s. 228–237.
- MARUŠIAKOVÁ J., *Rodinný život Valašských Cigánov na Slovensku a jeho vývinové tendencie*, „Slovenský národopis”, 1986, t. 34, nr 4, s. 609–631.
- MATOUŠEK O., *Rodina jako instituce a jako vztahová síť*, Sociologické nakladatelství (SLON), Praha 2003.
- NOVÁČEK J., *Cikáni včera, dnes a zítra*, Socialistická akademie, Praha 1968.
- OPLER M., *Themes as Dynamic Forces in Culture*, „American Journal of Sociology”, 1945, s. 198–205.
- PODLAHA B., *Hrst poznámek ke strukturaci romské osady*, praca diplomowa na FHS UK w Pradze, Praha 2001 (niepublikowana).
- POPPER K. R., *The Poverty of Historicism*, Routledge and Kegan Paul, London 1957.
- POPPER K. R., *Logika vědeckého zkoumání*, Oikúmené, Praha 1997.
- Romové – O Roma*, Moravské zemské muzeum/SVAN, Muzeum romské kultury, Brno 1999.
- ROSALDO M. Z., LAMPHERE L., *Introduction* [w:] M. Z. ROSALDO, L. LAMPHERE (red.), *Woman, Culture, and Society*, Stanford University Press, Stanford, s. 1–15.
- STOJKA P., *Postavenie ženy v spoločenstve valašských Rómov*, „Romano džaniben”, 1996, t. 3, nr 1–2.
- ZÁBRANOVÁ-DAVIDOVÁ E., *Cikánské obyvatelstvo v Orlové, Doubravě a Karvině (k problematice migrace cikánů ze Slovenska do průmyslových oblastí českých zemí po druhé světové válce)*, „Radostná země”, 1958, R. 8, nr 1, s. 1–9.
- ŽLNAYOVÁ E. (i in.), *Postavenie ženy-matky a muža-otca v rómskej rodine*, „Romano džaniben”, 1996, t. 3, nr 1–2, s. 29–41.

Marek Jakoubek

RROMNI, RROM THAJ O 3ANTRIPEN

Kana drabavas o konklüzie avridine „ekspertonenθār dr-o rromane stūdie”, lathas bas kontradikcie dr-i tēma e rromane inrāqēri thaj laqēre natuaraqēri: čenden phenen so i rromani inri si jekh patriarxālo formācia; avēra phenen mamujal so si matriarxālo. Me manqe pakāv so akaja kontradikcia – ja odaja so miazol sār kontradikcia, šaj te xalōvas la misalāqe labārindoј e Morris Opleresqēre noja „kulturālo tēme aj anti-tēme”.

O Opler kritikuil o konfiguracionizmo, savo lel čačesθe so sarko kultūra si la pesqēro šerutno modēli, savo kidel la khetane thaj del la laqēro sadajekh orientācia. Dre pesqēri kritika anel dr-o dud i presupozicia so nanaj jekh korkorrutno aj ekskluzivo modēli e organizaciaqēro dre jekh kultūra, jekh modēli savo čhinel laqēro globālo xarakterī, tok jekh seria nōrme aj rēgule, akharde kulturālo tēme (cultural themes), save si dr-o mutuālo interākcie thaj keren determinācia aj kontrōla opr-e khetanipnasqēre somzenenqēro xodližaipen. Kaj na mukhlōl i kulturālo sistēma te bangōl pe jekh rig tela nesave temenqēri predominācia, lathas mamuj nesave tēme lenqēre anti-tēme, save khelen rōla sār restriktivo faktōri. Pala lesθe, o maškārkhelipen e temenqēro thaj e anti-temenqēro dikārel i kultūra dr-o baraztaraz. E kulturaqēri somandrutni organizācia thāvdel katar lenqēri mutuālo relācia dr-i harmonia.

Akaja sxēma interpretaciaqēri šaj te labārdōl kaj te dušlākēras e Rromenqēri aj e Rromniēnqēri respektivo pozicia dr-i tradicionālo rromani kultūra. Dre laθe, si amen i kulturālo tēma e „mursēsqēre oprederipnasqēri” dr-o baraztaraz e anti-temača e diaqēre zorale poziciaqērāča (thaj amborim e phure diaqēre instituciača), savi ačhavel e mursēsqēre oprederipnasqēri tēma kaj te na ovel joj prazorali – aj odolesθār zianđvali vaš-e kulturaqēri integritēta aj laqēro baraztaraz. Akala perspektivaθār, e diaqēri pozicia tiknākērel e mursēsqēre oprederipnasqēri dominācia thaj rokhel akaja dominācia, kaj te na del mujal i tradicionālo rromani kultūra sār jekh savorripen. Lenqēri interkonēkcia (maškārphandlipen) thaj „harmonia” brakhen e tradicionalone rromane kulturaqēri sistēma thaj dikārel len dre jekh dinamiko baraztaraz.

E avtoresqēri hipotēza dini adaj dušlākērel, sosqe lathas kontradikcie dr-o stūdie pal-e mursēnqēre aj zuvlienqēre poziciaqēri tēma dr-i tradicionālo rromani kultūra. Sikavel amenqe te na las došaqe i kontradikcia tok te dikhas dre laθe jekh reālo fenomēna interakcienqēri. Sarko rig si te ovel studikērđi dr-i perspektiva lenqēre jekh-avrāqēre korelaciaqēri, jekhe malavde interpretativone instrumenteča.

Marek Jakoubek

ROMNI, ROM AND THE SCIENCE

Literature published by experts in Romani studies contains contradictory statements when it comes to exploring the nature of the Romani family: some authors claim that the Romani family is a patriarchal formation; others maintain that it is a matriarchal one. I am convinced that these (apparently) contradictory facts can be explained for example with help of the concept of cultural themes and counter-themes, as defined by Morris Opler.

Opler criticises configurationism, which claims that every culture is dominated by a certain principal pattern that integrates it and defines its unique direction. In his criticism, he draws upon the pre-supposition that there is not one exclusive dominant organisational principle in a culture determining its overall character, but a whole series of mutually interconnected norms and regulations – *cultural themes*, which control and determine the behaviour of the community's members. In order to prevent a one-sided deflection of a cultural system caused by pre-dominance of a certain theme, some themes are balanced by their counter-themes which function as their restrictive factors. And it is the interplay of the theme and counter-theme that makes a culture balanced; the intrinsic organisation of the culture is given by their mutual relation and equilibrium.

The depicted scheme of interpretation can be employed to explain the afore-mentioned facts concerning the position of men and women in the traditional Romani culture. In this culture, the cultural theme of *male dominance* is balanced by the counter-theme of a *strong position of the mother* (and possibly by the institute of *phuri daj*) which prevents the theme of male dominance from becoming too accentuated and thus dangerous for the equilibrium and integrity of the given culture. So, the position of the mother weakens the influence of male dominance and ensures that this dominance does not prevail in the traditional Romani culture as a unique element. Their interconnection and "harmony" thus preserve the integrity of the system of the traditional Romani culture and contribute to its dynamic balance.

The presented explanation also illuminates why one comes across contradictory statements in literature thematising the position of men and women in the traditional Romani culture. It shows that the contradiction is not to be considered a mistake, but that it indicates the existence of actual phenomena, both of which can be explored but which only make sense when their correlation is taken into account and when a suitable interpretative tool is employed.